

А. Б. Підгорна,

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ», ЙОГО СТРУКТУРА ТА МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

В статті розглядаються різні підходи до розуміння поняття «концепт» та його структури. Особлива увага приділяється проблемі співвідношення концептів та одиниць мови з огляду на те, що концепт – це ментальна одиниця.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, категоризація, мовна репрезентація, ім'я концепту, світосприйняття.*

В статье рассматриваются разные подходы к пониманию понятия «концепт» и его структуры. Особое внимание уделяется проблеме соотношения концептов и единиц языка с учетом того, что концепт – это ментальная единица.

Ключевые слова: *концепт, концептуализация, категоризация, языковая репрезентация, имя концепта, мировосприятие.*

The article presents different approaches to understanding the notion «concept» and its structure. A special emphasis is placed on the correlation of concepts and language units due to the fact that a concept is a mental unit.

Key words: *concept, conceptualization, categorization, language representation, concept name, world perception.*

Термін «концепт» як базова категорія лінгвокультурології та лінгвокогнітології став активно вживатися у вітчизняній лінгвістичній літературі на поч. 90-х років ХХ ст. Поряд із поняттям «мовна особистість» він відображає ментальність та менталітет узагальненого носія природної мови і надає вище зазначеним дисциплінам дослідницький інструмент для відтворення прототипічного образу мовця [3]. Під концептом як деяким ідеальним утворенням зазвичай розуміють «національно зумовлені ідеї фрагментів світу, які були підведені під один знак і які визначають існування знака як певної когнітивної структури» [2, с. 85]. А отже, вивчення концептів та особливостей їх мовної актуалізації уможливило всебічне пізнання національної чи індивідуальної специфіки світосприйняття мовця, що власне і зумовлює **актуальність** даної статті, **метою** якої є детальний розгляд теоретичного підґрунтя зазначеної проблематики. **Об'єктом** дослідження в статті виступає поняття «концепт», а **предметом** – його структурні особливості та засоби вербалізації.

Концепт є продуктом процесів концептуалізації та категоризації світу людиною, які співіснують у постійній взаємодії. О.С. Кубрякова зазначає, що «категоризація світу – результат когнітивної діяльності людини, підсумок класифікації (таксономії) світу, що її оточує, та вищленювання окремих одиниць (таксонів) у даній класифікації, коли кінцевим підсумком зазначеної діяльності є формування певної категорії, що дозволяє побачити світ у головних атрибутах його буття та функціонування» [10, с. 307]. Таким чином, аналіз ментальних категорій – концептів – уможливило зворотний процес – пізнання специфіки категоризації світу представниками певної лінгвоспільноти.

Концепт, згідно з Е. Сепіром, містить у собі тисячі результатів пізнання, і їхня кількість може тільки збільшуватись [Цит. за: 15, с. 16]. А отже, концепт є планом змісту мовного знака, тобто, окрім предметної віднесеності, він передає ще й усю комунікативно значиму інформацію [3]. Це вказує на місце, яке посідає знак у системі мови: його парадигматичні, синтагматичні та словотвірні зв'язки, тобто – те, що Ф. Соссюр називає «значимість» і те, що, врешті-решт, відображає лінгвістичну цінність позамовного знака. Семантичний склад концепту включає також усю прагматичну інформацію мовного знака, яка пов'язана з його експресивною та ілюкативною функціями.

Ще одним компонентом семантики мовного концепту є когнітивна пам'ять слова, а саме – значеннєві характеристики мовного знака, пов'язані з його споконвічним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови. А з точки зору концептології найбільш суттєвим є так званий культурно-етнічний компонент, який визначає специфіку семантики одиниць природної мови і відображає мовну картину світу її носіїв. Таким чином, лінгвоконцепт, або лінгвокультурний концепт, є вербалізований культурний смисл, який відмічено етнічною специфікою і в реалізації якого спостерігається серійність [8, с. 86]. Концепт виявляє себе недиаметною одиницею, яка акумулює у вигляді образних, понятійних та ціннісних асоціацій найрізноманітніші смисли, формування яких пов'язане із процесами суб'єктивного узагальнення та категоризації, самоусвідомлення та осмислення, систематизації та структурування відображуваного фрагмента дійсності [6, с. 5; 5, с. 104]. Результатами подібних процесів постають індивідуальні та національні картини світу.

Одним із провідних питань у розгляді концептів є проблема співвідношення концептів та одиниць мови. Найчастіше вираження концепту в мові приписують слову, а саме слово отримує статус імені концепту – мовного знака, який передає зміст концепту найбільш повно та адекватно [3]. Стосовно імені концепту В. І. Карасік, наприклад, зазначає, що «ми говоримо про ім'я концепту в тому випадку, якщо область, що концептуалізується, осмислена в мовній свідомості та отримує однослівне означення» [7, с. 109]. Однак повністю погодитись із цим твердженням не можна, адже відмічають також існування концептів для кожного словникового значення слова, або ж взагалі відсутність прямої відповідності певних культурних концептів конкретним лексичним одиницям [14]. В останньому випадку концепти втілюються в мовленні описово. Саме тому концепти іноді розподіляють на лексичні та фразеологічні згідно зі способом їх реєстрації в словнику. Зазначимо також, що в будь-якому випадку вербальне вираження концепту повинно мати місце, адже концепт – це ментальна одиниця, тобто продукт процесу мислення, який, як підкреслювалося раніше, реалізується лише за допомогою мови.

Засобами активізації концепту у свідомості індивіда, у свою чергу, можуть слугувати і ті мовні знаки, які прямо не називають цей концепт (тобто не є ім'ям цього концепту). У цьому випадку говорять про активізацію концепту в свідомості носіїв через асоціації за схемою «стимул => реакція» [14]. Існування подібних асоціацій, що активізують певний концепт у свідомості індивіда, базується, на нашу думку, на трьох основних засобах виміру концептів – образному, понятійному та ціннісному [7, с. 129]. Під образною стороною, наприклад, розуміють зорові, слухові, тактильні, смакові характеристики предметів, явищ, подій, що відображені у свідомості індивіда. Понятійна ж сторона концепту – це його мовна фіксація, а ціннісна – це важливість даного психічного утворення як для індивідуума, так і для колективу.

Відмічаючи безперечний зв'язок процесу концептуалізації та мови, звернемо увагу на твердження М.М. Полужина про те, що мова не є суб'єктом концептуалізації, а виступає засобом закріплення результатів концептуалізуючої діяльності свідомості, здійснюючи, у такий спосіб, певний вплив на становлення індивідуума тієї чи іншої нації [12, с. 11]. А отже, аналіз особливостей вербалізації концептів передбачає і дослідження специфіки концептуалізації світу окремим індивідуумом чи етносом.

Зміст концепту, у такий спосіб, може носити загальнонаціональний, колективний (належати до певної соціальної, вікової, професійної та інших груп), регіональний (відображати специфіку певної місцевості) та індивідуальний характер. Зазначають, що один й той самий зміст може бути переданий у мові альтернативними засобами. Крім того, чим більшу роль відіграє певний концепт у людській свідомості, тим складніша система мовних засобів та форм, що його виражають [10, с. 313]. Наявність різноманітних мовних форм вербалізації концептів є додатковим свідченням суб'єктивності світосприйняття.

Індивідуальні компоненти концепту містять у собі ті його характеристики, які бачить у цьому концепті кожна конкретна людина. М.М.Болдирев відмічає, що наявність індивідуальних ознак у змісті концепту зумовлює його постійну вербалізацію та пояснює різноманіття мовних (і, особливо, художніх) засобів вербалізації цього концепту [1, с. 30].

Досить неоднозначно вирішується питання про структуру концепту. Різні підходи до розуміння самого поняття «концепт» власне й зумовлюють відсутність однозначної думки щодо його структури. Відмічають можливість структурування концепту як «з огляду на різні рівні його латентного існування, так і багатовимірність у ментальному просторі» [5, с. 101].

По-різному модулюючи структуру концепту, дослідники все ж таки відмічають: «Лінгвіст може встановити загальнонародне ядро концепту, а всі інші шари концепту, що течуть та переміщуються, можна лише в тій чи іншій мірі знаходити, вказувати на них, однак чітка організація для них не характерна, тому і моделювати концепт як структуру в принципі неможливо. Можна надати ознаки та концептуальні шари, представити їхнє положення в полі концепту, але не більше, оскільки концепт весь час функціонує, аналізується в різних своїх складових частинах і аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них» [9, с. 15].

Однак ми все ж таки наведемо декілька варіантів структурної організації концепту, що були виведені дослідниками.

Отже, на думку Н.Ф. Алефіренко, структура концепту (його структурні шари) співвідноситься з різними за характером семантичними компонентами слова: 1) суперкатегоріальний, найбільш абстрактний шар концепту, вказує на ту область концептосфери, до якої відноситься даний концепт, і співвідноситься з класом; 2) категоріальний (чи груповий) шар концепту співвідноситься з архісемою; 3) понятійний шар – з субкатегоріальними (первинно денотативними) семемами; 4) етнокультурний шар, що відображає специфічне бачення світу членами однієї етномовної спільноти, – з семемами вторично-денотативного характеру; 5) образно-асоціативний шар концепту, що виражає предметно-почуттєві уявлення кожного носія тієї чи іншої мови, співвідноситься з широким спектром первинних та вторинних конотативних сем [Цит за: 9, с. 14].

Концепти, які існують в індивідуальній свідомості мовної особистості чи в колективній свідомості мовної групи, можна класифікувати також і за тематичною ознакою. Для позначення цих тематичних груп паралельно використовують поняття «концептосфера» [14] та «концептополе» [13, с. 99]. Відмічаючи складну ієрархічну структуру поняття «концептополе», А.М.Приходько зауважує, що його системна організація передбачає виділення таксонів вищого та нижчого рівнів, які «існують за принципом включення одних у склад інших» [13, с. 100]. Стосовно цього він говорить про «макроконцепти», «гіперконцепти», «власне концепти» та «гіпоконцепти». Макроконцепти, таксони найвищого рівня, є базовими концептотипами, які мають наднаціональний характер. Їх складовими, у свою чергу, є гіперконцепти, які вже відрізняються певною етнокультурною специфікою. Будучи складовими макроконцептів, гіперконцепти виступають як родові поняття по відношенню до видових – власне концептів, у складі яких можна виділити гіпоконцепти – найменші конститuentи концептополя.

Таким чином, структура будь-якого концепту (так само, як і концептополя) нагадує вид гештальту [10, с. 316], що зумовлено специфікою сприйняття світу людиною. Гештальт – це «структура, елементи якої не можуть існувати поза цілим чи загальне значення якої не можна вивести зі значення її елементів та того, як вони поєднуються один з одним» [1, с. 29]. Саме наявність гештальтів у свідомості людини дозволяє їй, у більшості випадків, практично миттєво віднести той чи інший об'єкт до тієї чи іншої категорії, покладаючись на інтуїцію та життєвий досвід [4, с. 7]. Крім того, первинна категоризація дійсності в процесі сприйняття передбачає не тільки «об'єднання відчуттів із різних модальностей у єдиний гештальт, а і певне судження про ступінь схожості цих гештальтів за ознаками, що їм властиві» [16, с. 380].

Отже, зважаючи на все вищезазначене, під концептом, слідом за М.В.Піменовою, ми розуміємо «деяке уявлення про фрагмент світу чи частину такого фрагменту, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються різноманітними мовними засобами» [11, с. 11]. Маючи, таким чином, складну

структуру, зміст якої лише частково можна виявити через засоби його репрезентації в мові, концепти водночас дають можливість категоризації об'єктів, які мають певні властивості, у відповідні класи, що, у свою чергу, уможливує виявлення найдрібніших особливостей поняття, що підлягає розгляду.

Окреслені в статті теоретичні засади вивчення структури та мовної репрезентації концептів можуть слугувати підґрунтям для подальшого практичного аналізу специфіки світосприйняття етносу в цілому чи окремого його представника.

Література:

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Электронный ресурс] / С. Г. Воркачев. – 2001. – Режим доступа к ресурсу : kubstu.ru/prb/_lincon/lingvocult.htm.
4. Данилов К. В. Англо-американские правовые концепты crime и punishment в лингвокультурном освещении / К. В. Данилов. – Саратов : Научная книга, 2005. – 128 с.
5. Івашенко В. Л. Ментальна структура концепту / В. Л. Івашенко // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. II / 1. – К. : Издательский Дом Дм. Бураго, 2003. – С. 100-108.
6. Карасик В. И. Зеркальный концепт «ПРОСТОТА» / В. И. Карасик // Вісник ХНУ. – 2006. – № 726. – Вип. 49. – С. 5-14.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Кремзикова С. Ю. Дискурсна варіативність лінгвокультурного концепту «VILAIN» / «ПРОСТОЛЮДИН» в старофранцузький період / С. Ю. Кремзикова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДН, 2006. – Вип. 14. – С. 86-97.
9. Крючкова Н. В. Лингвокультурное варьирование концептов / Н. В. Крючкова. – Саратов : Научная книга, 2005. – 165 с.
10. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
11. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово : ИПК «Графика», 2004. – 386 с.
12. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 5-22.
13. Приходько А. Н. Языковое картирование мира в паттерне «концептосфера– концептополе – концептосистема» / А. Н. Приходько // Нова філологія. – № 1 (21). – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – С. 94-104.
14. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе [Электронный ресурс] / Г. Г. Слышкин. – 2004. – Режим доступа к ресурсу : fulbright.ru/russian/sumschool/2004/slyshkin.doc.
15. Kempson R. M. Semantic Theory / R. M. Kempson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 216 p.
16. Mylne T. Grammatical category and world view: Western colonization of the Dyrbal Language / T. Mylne // Cognitive Linguistics. – 1995. – Vol. 6. – №4. – P. 379-404.